

О. Т. Риндзак,

к. е. н., докторант Інститут регіональних досліджень НАН України, м. Львів

МОДЕЛІ ПОЛІТИКИ ІНТЕГРАЦІЇ МІГРАНТІВ У ПРИЙМАЮЧЕ СУСПІЛЬСТВО

O. Ryndzak,

PhD in Economics, doctorate student, Institute of Regional Research of the NAS of Ukraine, Lviv

POLICY'S MODELS OF MIGRANTS' INTEGRATION IN HOST SOCIETY

У статті запропоновано типізацію моделей політики інтеграції іммігрантів за класифікаційною ознакою головних суспільних елементів. Так, виділено: ліберальну (основним елементом суспільства, а відповідно, й суб'єктом інтеграції виступає індивід), комунітарну (спільнота, колектив) і реляційну (соціальні зв'язки і відносини) моделі. У свою чергу, до комунітарних належать моделі асиміляції, сплаву та мультикультуралізму. Здійснено аналітичний огляд змісту кожної з названих моделей та обгрунтовано, що найбільш прийнятною на сьогоднішній день і перспективною щодо її імплементації в демократичних суспільствах є реляційна модель інтеграції іммігрантів.

The grouping of policy's models for the integration of immigrants is proposed in the article. So, liberal (basic element of society, and, therefore, subject of integration is individual), communitarian (community group) and relational (social connections and relationships) models are separated. The communitarian model consists of: assimilation, alloy and multiculturalism. The analytical review of these models is done and it is proved that the most acceptable today is the relational model of integration of immigrants.

Ключові слова: мігранти, інтеграція, модель, лібералізм, мультикультуралізм, асиміляція, реляційна модель, політика.

Key words: migrants, integration, model, liberalism, multiculturalism, assimilation, relational model, policy.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Глобалізація та зовнішня міждержавна регіоналізація значною мірою зумовили інтенсифікацію процесів міжнародної міграції. Відповідно, кількість осіб, котрі проживають за межами своєї батьківщини щороку зростає, і у 2013 році становила 232 млн осіб [4]. Тому на сьогоднішній день перед багатьма державами світу особливо гостро постає проблема розробки та успішної реалізації політики інтеграції мігрантів. Адаже саме інтеграція мігрантів у приймаюче суспільство уможливить повноцінне використання їх людського потенціалу та дозволить запобігти соціальній напруженості й міжнаціональним конфліктам. Проведення ефективної інтеграційної політики необхідне для забезпечення соціально-економічного розвитку і стабільності держав — реципієнтів мігрантів. Це актуалізує необхідність дослідження та аналізу наукових підходів до вирішення проблем інтеграції мігрантів.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Теоретико-методологічні основи дослідження проблем міграції знаходимо в наукових доробках: Дж. Борджаса, А. Вишневського, А. Волкова, Т. Заславської, Г. Кларка, Дж. Мінцера, В. Мойсеєнка, А. Рибаківського, О. Старка, Д. Тернера, А. Ягельського. Проблема міжнародної міграції та інтеграції мігрантів, теоретико-прикладним аспектам удосконалення державної міграційної політики присвячено праці відомих українських вчених: Власюка О.С., Гайдуцького П.І., Лібанової Е.М., Макогона Ю.В., Малиновської О.А., Пирожкова С.І., Позняка О.В., Прибиткової І.М., Садової У.Я. Оскільки Україна відносно недавно стала реципієнтом великої кількості мігрантів, а її міграційне сальдо набуло позитивного значення тільки у 2005 році, то проблеми інтеграції іммігрантів, формування ефективної інтеграційної політики потребують глибшого вивчення

Таблиця 1. Моделі політики інтеграції мігрантів

Класифікаційні ознаки	Ліберальна	Комунітарна			Реляційна
		Асиміляція	Тигель (плавильний котел)	Мультикультуралізм	
Основна суспільна одиниця	Індивід	Спільнота, колектив			Соціальні зв'язки і відносини
Зasadничі принципи	Універсалізм, незалежність і свобода індивіда, державне невтручання у приватну сферу громадян	Домінування культури більшості, поглинання нею всіх інших культур	Різноманітні етнічні групи вносять свою лепту у формування нової спільної культури	Плюралізм, рівноправ'я та повноцінне існування різних етнічних груп	Соціальна рівність, різноманітність культур та політична єдність
Країни імплементації	Великобританія	Франція	США	Канада, ФРН, Швеція	Норвегія

Складено автором.

та подальшого висвітлення у вітчизняній науковій літературі.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є уточнення окремих теоретичних аспектів інтеграції мігрантів та систематизований аналіз основних моделей інтеграційної політики.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

На сучасному етапі немає єдності думок науковців щодо трактування терміну "інтеграція". Це складне поняття, котре може набувати різного значення залежно від контексту вживання. В цілому, інтеграція показує, на скільки всі елементи суспільства взаємопов'язані між собою, і як воно функціонує як єдина система.

Межі інтеграції не є чимось постійним і абсолютним, а можуть визначатись, залежно від того, що є бажаним в конкретній соціальній ситуації. В одному випадку навчання і робота є достатніми мірилами інтегрованості особи. В інших випадках: іммігрант вважається інтегрованим, якщо він окрім праці, займається також активною соціальною чи культурною діяльністю. Тобто рівень інтеграції може визначатись по-різному з декількох позицій, залежно від того, яку шкалу покладено за основу.

На сьогодні Європейським Союзом задекларовано трактування інтеграції як динамічного двостороннього процесу взаємного пристосування іммігрантів та громадян країн-членів [2, с. 11]. Поряд з тим, у державній політиці деяких скандинавських країн (напр., Норвегії) інтеграція етнічних меншин визначається одночасно і як мета, і як процес [7, с. 39]. Тобто інтеграція виступає як ідеальна мета державної політики (якість життя, рівні можливості). Водночас це є процес, який повинні проводити владні структури всіх рівнів шляхом вироблення і реалізації відповідних заходів. Спільним для більшості країн Європи і Скандинавії є розуміння обв'язку і відповідальності приймаючої країни, котра повинна забезпечити іммігрантам можливість брати участь в усіх сферах суспільного життя (економічній, соціальній, громадянській та ін.). Водночас іммігранти повинні бути активними суб'єктами інтеграції, а також поважати фундаментальні норми і цінності приймаючого суспільства, не втрачаючи власної ідентичності.

Під інтеграційною моделлю розуміємо низку взаємопов'язаних ідей та практик, котрі служать основою для пристосування новоприбулих мігрантів до певного суспільства. У науковій літературі в основному найбільше уваги приділяється висвітленню суті та порівняльному аналізу лише двох моделей інтеграційної політи-

ки: асиміляції та мультикультурної. Причому часто відбувається отождення асиміляційної та моделі сплаву, особливо у працях російських науковців [3]. Та між ними є принципова різниця, яку можна прослідкувати з класифікації відомого англійського соціолога Ентоні Гіденса. Вчений виділяє три моделі інтеграційної політики [1, с. 285—286]:

1. Асиміляція, суть якої полягає в тому, що іммігранти повинні відмовитись від своїх звичаїв, традицій, натомість сприйняти норми і цінності приймаючого суспільства. Першочергово новоприбулі мігранти повинні вивчити мову і пристосуватись до стилю одягу і способу життя більшості.

2. Модель сплаву (тигель, плавильний котел) означає, що іммігранти не повинні розчинитись в цінностях домінуючої більшості, а влитися в неї таким чином, щоб сприяти процесу формування нових зразків культури.

3. Культурний плюралізм передбачає, що іммігранти зберігають свою власну культуру в новій країні поряд з культурою більшості. Попри те, вони беруть активну участь в економічному і політичному житті приймаючого суспільства. Відповідно до цієї ідеології, іммігранти мають право розвивати свою власну мову і зберігати власні звичаї. Цю модель часто називають культурною мозаїкою, щоб підкреслити, що різноманітні культури не змішуються між собою, а живуть пліч-о-пліч.

Якщо взяти за основу погляди вчених на суть суспільства та його основних елементів, тобто що вони беруть за основу — за вихідну одиницю аналізу, то можна виділити три групи моделей інтеграції іммігрантів у приймаюче суспільство: ліберальну, комунітарну (колективістську) і реляційну (табл. 1).

Представники ліберальної концепції вважають, що найважливішою суспільною одиницею є індивід — окрема людина, яка є вільною, незалежною і раціональною. Відповідно, суспільство є сумою таких автономних індивідів, воно не має самостійного існування поза окремими людьми. Основою існування такого суспільства виступає рівність індивідів, що передбачає рівні права (голосування і свобода слова) і обов'язки (необхідність дотримуватись закону і не порушувати права інших громадян). З цього випливає нормативний універсалізм, суть якого полягає в тому, що всі рівні перед законом, потребують однакового до себе ставлення й поведження через призму загальних стандартів і норм.

Виходячи з цих міркувань інтеграційна модель містить такі постулати [6, с. 133]:

— Одиницею, що повинна інтегруватись, є окремий індивід. Вважається, що інтеграція відбулась, коли новоприбулий іммігрант має ті самі права і обов'язки, що й інші члени суспільства.

— Вимога асиміляції відсутня. Необхідно тільки, щоб індивід здобув ті знання і навички, котрі дають йому можливість отримати необхідні права та виконувати відповідні обов'язки у приймаючому суспільстві.

— В цілому, країна походження, етнічна, культурна і релігійна приналежність іммігранта не мають суттєвого значення для держави, оскільки стосуються лише його приватної сфери. Те, що приїждять різноманітні національні меншини сприймається суспільством позитивно до тих пір, поки вони не ставлять певні вимоги як меншини, або ж не прагнуть впливати на діяльність більшості.

— З огляду на те, що індивід є і повинен бути вільним і незалежним, ніяка суспільна одиниця (ні сім'я, родичі, ні релігійні чи культурні об'єднання) не мають права вимагати від нього робити більше, ніж це необхідно для виконання ним взятих на себе зобов'язань.

— Виходячи з цієї ідеології, суспільство чи нація є фіктивними величинами. Ніхто не може встановити обов'язку щодо включення, участі чи взяття відповідальності за більшу одиницю, тобто необхідно дотримуватись лише своєї частини контракту.

Отже, в основі цієї моделі лежить принцип універсалізму — думка про те, що ми всі є люди і, таким чином, основні базові характеристики є спільними для всіх. Це є основним аргументом проти расизму і дискримінації: оскільки всі люди рівні, то й поводження з ними має бути однаковим. Однак у повсякденному житті задекларована рівність прав може призвести до різних результатів.

Позитивними рисами моделі є те, що незалежність індивіда розглядається як абсолют, ніхто не може порушити права людини; держава вимагає дотримуватись офіційних законів, норм і не втручається в приватне життя людей. Водночас незалежність індивіда не повинна сприйматись однозначно і не завжди є добром для суспільства. Наприклад, суспільство очікує, що батьки повинні піклуватись про своїх дітей і нести відповідальність за їх вчинки до повноліття. Водночас батьки не повинні допускати насильства над своїми дітьми (наприклад, примушувати до шлюбу чи до вступу в конкретний освітній заклад). Так само діти повинні піклуватись про своїх перестарілих батьків, але це не означає, що останні можуть вимагати від них цього. Тобто в реальному житті існування незалежних індивідів є практично неможливим, а якщо такі є, то вони — асоціальні.

Альтернативою ліберальній моделі є ті теорії, котрі базуються на групах, на тому, що надіндивідуальні величини реально існують. Їх називають колективістськими моделями. Представники цього напрямку вважають, що індивід не може бути незалежним від колективу чи мати рівні з ним права, він взагалі не бачить свого існування поза спільнотою. Добробут та ідентичність окремої особи залежить від її приналежності до певної соціальної групи та участі в її життєдіяльності. Як член національної спільноти, індивід має зобов'язання, які виходять за рамки особистих інтересів. У політології цю точку зору називають комунітаризмом, як протилежну до лібералізму. Як інтеграційний проект така концепція може призвести до вимоги повної асиміляції іммігрантів у приймаючому суспільстві. Основна суть асиміляційної моделі коротко викладена вище, крім того добре висвітлена у науковій літературі. Тому вважаємо за доцільне зробити лише декілька зауваг. Так, думка про асиміляцію і однонаціональну державу не є життєздатною з кількох причин. По-перше, вимагати, щоб інші люди були "такими як ми" є вияв неповаги до них. По-друге, виникає питання: куди саме повинні асимілюватись новоприбулі мігранти? Попри те, що в більшості держав існує національна культура, та здебільшого вона не є єдиною, цілісною, оскільки в титульній нації немає одностайності поглядів наприклад у релігійній сфері чи

поглядах на сексуальну мораль. До того ж, культура не є чимось назавжди даним і сталим, вона постійно розвивається і змінюється. І насамкінець, історичний досвід засвідчує, що тиск щодо асиміляції іммігрантів викликає зворотну реакцію: об'єднання для захисту від зовнішнього світу.

Метою моделі сплаву, чи як її часто в науковій літературі називають "плавильного котла", теж є формування монолітної нації. Однак вона принципово відрізняється від асиміляційної моделі тим, що мігранти не повинні відмовлятися від своїх звичаїв і культури, щоб безслідно "розчинитись" в цінностях більшості. Натомість, кожна етнічна спільнота робить свій вклад у формування єдиної культури приймаючого суспільства. Таким чином, іммігранти повинні сприяти оновленню мови, виникненню нових страв і моди, а також до видозміни музичних форм у країні свого проживання.

Ще однією моделлю, постудати котрої вибудовуються на колективі, національній спільноті як основній одиниці інтеграції, є мультикультуралізм. З наведеної вище класифікації Гіденса зрозуміло, що у нього ця модель носить назву "культурний плюралізм". Культурне різноманіття є перевагою суспільства, воно створює певний ресурс, дозволяє забезпечити різні точки зору у вирішенні певних проблем. Представники цього підходу вважають, що держава повинна забезпечувати діяльність національних спільнот, чи принаймні своїми діями не сприяти їх знищенню. Мультикультуралізм є дещо більше, аніж проста констатація того, що багато етнічних груп живе в одній країні, і що члени цих груп повинні виявляти толерантність один до одного. Це ідеологія про те, що державна політика повинна проводитись таким чином, щоб надати можливість зберегтись і розвиватись культурам національних меншин. Поряд з тим, один з найбільш відомих представників мультикультуралізму Вілл Кимлика (Will Kymlicka) вважає, що оскільки представники національних меншин не мають таких самих можливостей, як представники більшості, то в суспільстві повинні бути встановлені відповідні правила рівності [5, с. 261]. Прикладом може бути право меншин розмовляти своєю мовою і використовувати традиційні головні убори в різноманітних офіційних місцях.

Вчені відмічають цілу низку спірних питань моделі мультикультуралізму [6, с. 144, 146]: Які ж риси мають стати основою для визнання тої чи іншої культурної спільноти? Чи це має бути національність, релігія чи щось інше? Щодо спільноти і оточення, хто має право її представляти, виражати її інтереси? Щодо колективу і його членів, чи має право колектив вирішувати за індивіда навіть якщо це суперечить нормам цілого суспільства? Чи має право індивід припинити членство у спільноті? Чи може існувати суспільство, якщо воно є лише набором різноманітних груп (кожна зі своєю ідентичністю і проектом) без певної об'єднуючої сили?

За останніх декілька років політика мультикультуралізму зазнала значної критики. Так, у 2010 році канцлер Німеччини Ангела Меркель у одній зі своїх промов зазначила, що така політика була помилкою у Німеччині. Вона вважає, що від іммігрантів вимагалось надто мало, їм слід було краще вчити німецьку мову, щоб мати кращу успішність у школі і давати собі раду на ринку праці. В свою чергу англійський прем'єр-міністр Девід Камерон на Європейській конференції з питань безпеки відмітив, що тридцять років такої політики у Великобританії сприяло розвитку певних ідеологій, що послужили підґрунтям для тероризму. Він вважає, що Великобританія повинна дотримуватись таких ліберальних цінностей, як рівність, універсальні права людини і свобода слова [5, с. 262—263].

Якщо в ліберальній концепції мова йде про інтеграцію індивіда, то у реляційній моделі перш за все йдеться про інтегроване суспільство, як суспільство з високим ступенем соціальної взаємодії та участі. Лю-

дина може належати до різних спільнот, залежно від того, в які відносини вступає і які зобов'язання отримує. В межах цієї моделі метою державної інтеграційної політики є розробка і реалізація низки заходів щодо включення іммігрантів у суспільство без вимоги щодо їх асиміляції.

Суть реляційної моделі співіснування людей і різноманітних груп можна виразити у трьох основних принципах [6, с. 150]: соціальна рівність і включення, культурна різноманітність та політична єдність. У цілому, соціальна рівність і включення означає відсутність дискримінації. Головним завданням державної політики є забезпечення працею всіх, або принаймні стільки осіб, скільки можливо. Крім того, важливе значення має створення шкіл, доступних і комфортних для усіх представників національних спільнот.

Різноманіття культур передбачає, що молитовні доми, церкви, ритуально приготувані їжа, елементи одягу, які мають релігійне значення — все в суспільстві повинно мати місце і сприйматись легітимно. Представники національної більшості чи меншини повинні навчитись жити пліч-о-пліч з людьми, котрі мають думки і звичаї, що є незрозумілими для інших. При реалізації цієї моделі необхідно дотримуватись двох ключових принципів: права національних меншин захищаються державою; індивіди не повинні зазнавати насильства всередині груп, до яких вони належать. Отже, завданням держави з одного боку є: захищати національні меншини від зовнішнього насилля, стійкого тиску більшості, а з іншого — захист від внутрішнього насилля чи обмеження прав. Таким чином, державні структури змушені балансувати між двома принципами, котрі деякою мірою суперечать один одному.

Принцип політичної єдності означає, що в суспільстві має бути узгодженою не тільки мова для спілкування, а й певний набір цінностей і норм. Крім того, необхідно створити ліберальний ідеал демократії, що передбачає свободу і права для меншин. Це означає, що всі групи повинні бути представлені у владі, кожен представник національних меншин має право висловити свою думку і бути почутим. Однак, у випадку, коли групи не можуть дійти згоди, то слід звернутись до законів, які свого часу розробила більшість. Тобто мова йде про необхідність застосування у деяких випадках державних примусових заходів.

Отже, реляційна модель певною мірою поєднує в собі кращі риси розглянутих вище моделей, наприклад: принцип різноманіття, рівності культур присутній у мультикультурній моделі, а соціальна рівність — у ліберальній. Водночас вона компенсує певні суперечності деяких моделей. Наприклад, головним недоліком мультикультурної моделі є відсутність об'єднуючої сили суспільства. Принцип політичної єдності реляційної моделі нівелює цю проблему.

ВИСНОВКИ

Розглянуті у статті моделі інтеграції іммігрантів у приймаючому суспільстві на сьогодні практично не трапляються у чистому вигляді, а присутні окремі їх елементи з яскраво вираженими ключовими принципами якоїсь певної з них. Крім того, державна політика щодо іммігрантів у кожній країні не є чимось сталим, а постійно розвивається, удосконалюється, видозмінюється. Тому, зазначені в таблиці 1, країни імплементації є дещо умовними. На даний час можна сказати, що реляційна модель є найбільш бажаною в інтеграційній політиці розвинутих країн. Головні риси цієї моделі проявляються в політиці інтеграції іммігрантів у Норвегії.

Насамкінець варто зауважити, що за останніх двадцять років інтеграційна політика розвинутих країн змінила свої акценти. Коли раніше йшлося про толерантність і забезпечення прав національних меншин, то тепер основна увага зосереджується на їх обов'язках,

соціально-економічній інтеграції на ринку праці. Відповідно, змінилися й погляди на трактування самого поняття інтеграції. Коли в класичному розумінні його розглядали в контексті того, як суспільство функціонує як єдине ціле, то на сьогоднішній день постає питання, чи беруть участь національні меншини у життєдіяльності приймаючого суспільства і яким способом вони це роблять. Тобто в такому контексті йдеться про різні форми взаємоіснування національних меншин та корінного населення певної країни. Отже, в сучасному трактуванні метою інтеграції є забезпечення рівності в можливостях, правах і обов'язках щодо участі в суспільному житті для всіх членів суспільства, не залежно від їх походження.

Література:

1. Гіденс Е. Соціологія / Ентоні Гіденс; [пер. з англ. В. Шовкун, А. Олійник]. — К.: Основи, 1999. — 726 с.
2. Дослідження з питань інтеграції, злочинів на ґрунті ненависті та дискримінації різних категорій іммігрантів. — К.: Представництво МОМ в Україні, 2014. — 101 с.
3. Ляшова С.А., Хот З.З. К вопросу о социокультурной интеграции мигрантов [Електронний ресурс] / С.А. Ляшова, З.З. Хот // Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 1: Регионоведение: философия, история, социология. Юриспруденция, политология, культурология. — 2012. — № 4 (108). — Режим доступу: <http://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-o-sotsiokulturnoy-integratsii-migrantov>
4. Пресс-релиз ООН [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.un.org/ru/ga/68/meetings/migration/pdf/internationalmigrantsworldwide_totals2013.pdf
5. Hatland A., Kuhnle S., Romoren T. (red.) Den norske velferdsstaten. 4. Utgave / Aksel Hatland, Stein Kuhnle, Tor Inge Romoren. — Oslo: Gyldendal Akademisk, 2011. — 365 s.
6. Kjeldstadli K. Sammensatte samfunn. Innvandring og inkludering / Knut Kjeldstadli. — Oslo: Pax Forlag, 2008. — 294 s.
7. Rugkasa M. Likhetens Dilemma. Om sivilisering og integrasjon i den velferdsambisiose norske stat / Marianne Rugkasa — Oslo: Gyldendal Akademisk, 2012. — 210 s.

References:

1. Gidens, E. (1999), *Sotsiologiya* [Sociology], Osnovy, Kyiv, Ukraine.
2. Doslidzhennia z pytan' intehratsii, zlochyniv na grunty nenavysti ta dyskryminatsii ryznykh katehorij mihrantiv (1999), [Research on integration, crimes based on hate and discrimination of different categories of migrants], Predstavnytstvo MOM v Ukraini, Kyiv, Ukraine.
3. Ljausheva, S.A. and Hot, Z.Z. (2012), "On the question of the social and cultural integration of migrants", *Vestnik Adygejskogo gosudarstvennogo universiteta. Serija 1: Regionovedenie: filosofija, istorija, sociologija. Jurisprudencija, politologija, kul'turologija*, [Online], vol. 4 (108), available at: <http://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-o-sotsiokulturnoy-integratsii-migrantov> (Accessed 18 Aug 2014).
4. UN Press Release (2013), [Online], available at: http://www.un.org/ru/ga/68/meetings/migration/pdf/internationalmigrantsworldwide_totals2013.pdf (Accessed 20 June 2014).
5. Hatland, A. Kuhnle, S. and Romoren, T. (red.) (2011), *Den norske velferdsstaten*, 4th ed, Gyldendal Akademisk, Oslo, Norway.
6. Kjeldstadli, K. (2008), *Sammensatte samfunn. Innvandring og inkludering*, Pax Forlag, Oslo, Norway.
7. Rugkasa, M. (2012), *Likhetens Dilemma. Om sivilisering og integrasjon i den velferdsambisiose norske stat*, Gyldendal Akademisk, Oslo, Norway.

Стаття надійшла до редакції 29.09.2014 р.